

Den usynlige hånd og næringslivsetikk

Etikk og økonomi har mer med hverandre å gjøre enn idéen om "den usynlige hånd" kan forlede oss til å tro.

De siste par årene har stadig nye næringslivsskandaler blitt rullet opp i media, både i utlandet og her hjemme. I flere av disse sakene later det til å ha oppstått en intern kultur i bedriften der berikelse av seg selv, på bekostning av andre, er blitt akseptert som normalt.

Adam Smith omtalte i 1776 det han kalte *den usynlige hånd*: Den som forfølger sine egne interesser i et fritt marked, vil samtidig også fremme samfunnets interesser. Bakeren baker sitt brød og selger det for å tjene til livets opphold; og dermed kan vi andre få kjøpt det brødet vi trenger, selv om bakeren ikke hadde vår velferd i tankene mens han bakte. Denne ideen står fortsatt sentralt i samfunnsøkonomisk tenkning: Under ideelle betingelser er det frie marked effektivt og samfunnsnyttig.

Resultatet om "den usynlige hånd" gjelder bare under svært strenge betingelser, som åpenbart ikke holder fullt ut i virkeligheten. Likevel synes det vanlig å tolke resultatet omtrent som følger: Næringslivets oppgave er å tjene penger, mens politikerne skal korrigere for markedets svikt. Mens politikerne skal skaffe oss politi og forsvar, drive miljø- og fordelingspolitikk, blir næringslivet av enkelte betraktet som en arena der det er unødvendig, ja nærmest ødeleggende, å ta hensyn til annet enn lønnsomhet. En næringslivsleder som tenker slik på arbeidsfordelingen i samfunnet, vil neppe legge stor vekt på den etiske siden ved bedriftens virksomhet. Og for den som måtte ha behov for å forsvare egen grådighet, overfor seg selv eller andre, er det ganske sikkert fristende å vise til Adam Smith.

God etikk handler ikke bare om å følge reglene, men også om å forstå hvilken rolle man har, hvilket spill som spilles. Høy personlig integritet er ikke nok hvis man har misforstått hvilke regler som er relevante. En oppførsel som er moralsk akseptabel i én kontekst, kan være forkastelig i en annen. Den som i et forsøk på å være snill unnlater å slå ut motstanderens brikker i Ludo, svikter selve spillets hensikt, nemlig kappestriden. Men virkeligheten er ikke Ludo. Derfor er det av stor betydning hvordan folk i næringslivet oppfatter sin egen rolle.

Mange næringslivsfolk har økonomiutdanning. Fordi økonomifaget fokuserer sterkt på idéen om den usynlige hånd, har enkelte hevdet at økonomiutdannelse ødelegger studentenes moral, at de lærer seg å tenke på

sosialt ansvar som noe overflødig, nesten dumt. En rekke laboratorieeksperimenter, formet som spill der deltakerne kan tjene penger på å opptre smart, har da også vist at økonomistudenter mer enn andre tilgodeser seg selv på fellesskapets bekostning.

Flere undersøkelser gjort utenfor laboratoriet, i det virkelige liv, har imidlertid ikke kunnet påvise noen forskjell i moralsk atferd mellom økonomer og andre grupper. Det er altså ikke sikkert at resultatene fra laboratorieeksperimentene skyldes at økonomistudenter er lite moralske. Økonomistudenter er trent i spillteori; kan hende oppfatter de eksperimentene som spill, som sjakk eller Ludo; fiktive situasjon der det er om å gjøre å vinne, der spillets og ikke virkelighetens regler gjelder, og der hensyn til taperne derfor er lite relevant.

Det viktige er ikke hvordan studenter opptrer i laboratoriespillene, men hvordan de oppfatter sin egen rolle når de senere går ut i arbeidslivet. Virkelige markeder er langt mer kompliserte enn teorien om den usynlige hånd tilsier. Det betyr også at moralsk forsvarlig atferd krever langt mer, også i næringslivet, enn at enhver forfølger sin egen nytte. Kanskje har undervisningen i økonomi fokusert for lite på akkurat dette: "Den usynlige hånd" er et hjelpemiddel til å forstå, på en forenklet måte, hvordan markeder fungerer; men som etisk veileder for deltakere i virkelige markeder er den ubrukelig.

"Den usynlige hånd" virker for eksempel ikke som forutsatt hvis selger og kjøper har muligheten til å lure hverandre; hvis viktige sider ved en avtale ikke kan kontraktsfestes; eller hvis avtalepartnere har ulik informasjon. Slike problemer kan bare i begrenset grad løses ved offentlige inngrep. En kultur der folk stort sett kan stole på hverandre er helt grunnleggende for effektiviteten i næringslivet. Uten tillit ville handel blitt mye vanskeligere, og mange forretningsavtaler kunne ikke ha vært gjennomføres i det hele tatt. Men opprettholdelse av en slik kultur krever at lederne i næringslivet har løpende fokus på rett og galt i bedriftens daglige virke.

Salig Adam Smith var selv svært opptatt av etikk og moral. Det bør næringslivets ledere også være, både for egen bedrifts skyld og for samfunnets skyld. Den usynlige hånd er ingen unnskyldning for dem som helst vil slippe.